

Nisem imel časa, da bi natanko proučil program našega prihodnjega dela, lahko pa izrazim določena upanja. Prepričan sem, da moramo kolikor mogoče povečati število predstavnikov azijskih, afriških in latinskoameriških dežel v naši organizaciji. Storil bom vse, kar bo v moji moči, da bom zbudil v Ameriki čim večje zanimanje za PEN klub in vključil vanj naše najboljše pisatelje. Mislim, da bomo to dosegli, saj organizacija PEN klubov čedalje pomembneje vpliva na moralno in literarno situacijo sedanjega časa. Upam, da bomo imeli prihodnje leto v New Yorku veliko več konferenc za okroglo mizo, ki se bodo obnesle. Mislim, da morajo pisatelji dobiti čas, da nam bodo brali iz svojih del: ne samo zaradi simbolične vrednosti takšnega dejanja, marveč seveda tudi zato, ker nam utegnejo pisatelji v pesmi ali zgodbi povedati kaj takega, kar morata vsekakor slišati naša organizacija in ves svet.

Končno moram še priznati neko neprijetno slutnjo. Skoraj straši me misel, da bi morali v New Yorku povrniti gostoljubnost jugoslovanskega PEN kluba z enako gostoljubnostjo. Vem, da govorim v imenu vseh navzočih Američanov, če rečem, da sta nas globoko ganili vaša toplina in prisrčnost, da smo bili v vaši deželi tako dobrodošli. Ta dežela je majhna samo v zemljepisnem smislu; po svojem duhu in svojem pogumu pa ne zaostaja za nobeno drugo deželo na svetu.

Gradivo je izbral Bogdan Pogačnik, francoske tekste je prevedel Silvester Škerl, angleške Boris Verbič, govor Leonida Leonova pa France Vurnik.

KRONIKA

ZNANSTVENA PUBLICISTIKA

PIRJEVČEVA MONOGRAFIJA O IVANU CANKARJU. Primerjalno literarnozgodovinsko raziskovanje je pri nas še sorazmerno mlado, saj segajo njegovi začetki v leta pred drugo vojno. Utemeljil ga je prof. Anton Ocvirk, ki je v svojih univerzitetnih predavanjih poleg potrebe po pomerjanju domačih literarnih pojavov z evropskimi in svetovnimi vedno poudarjal tudi potrebo po stilni in splošno estetski analizi umetnin. Med njegove najvidnejše učence spada Dušan Pirjevec, ki se že nekaj let uspešno ukvarja s problemi slovenske moderne, o čemer pričajo poleg Murnovega in Župančičevega Zbranega dela zlasti tri tehtne njegove študije v zvezi s Cankarjem.¹ Za Prešernov dan letos pa je v javnost prišla njegova zajetna knjiga o našem velikem pisatelju,² ki posega v cankaroslovje z nekaterimi novimi dognanji in tezami ter je zato treba o njej obširneje spregovoriti.

Prvi del knjige je bil napisan leta 1961 in bil sprejet kot doktorska disertacija. Tu avtor najprej razpravlja o dekadenci in simbolizmu ter njunih načelih. V Franciji sta se uveljavila že v osemdesetih letih kot reakcija na poziti-

¹ Oton Župančič in Ivan Cankar. SR 1959/60 — Ivan Cankar in naturalizem, SR 1961/62 — Ivan Cankar in simbolizem, Sdb 1965.

² Dušan Pirjevec: Ivan Cankar in evropska literatura. Cankarjeva založba 1964.

vizem in naturalizem. Nato govori o nemški in avstrijski moderni. Pojavila se je v začetku devetdesetih let v treh žariščih: v Berlinu in Münchnu, kjer je bila naturalistična tradicija najmočnejša, na Dunaju, kjer je nove smeri propagiral Herman Bahr, in v simbolističnem Georgejevem krogu. V novem filozofsko-literarnem obdobju Pirjevec razlikuje tri vsebinske faze: dekadenci senzualizem, simbolistični spiritualizem in pesimizem, optimistične težnje v simbolizmu.

V poglavju Prvi odmevi na Slovenskem govori o prvih glasovih in sodbah o novih smereh pri nas od Stritarja dalje, toda kolikor toliko pravilne in popolne, dasi ne izvirne oznake je bil sposoben le Vladimir Foerster (Dekadencia, nova literarna smer, LZ 1897). Nato avtor pregleduje Cankarjevo literarno obzorje jeseni 1896, ko je bil še pristaš naturalizma, zlasti pa od začetka 1897, ko se je ogrel za nove smeri, in sicer po posredovanju nemške, berlinsko-münchenske, predvsem pa avstrijske, dunajske moderne. Z načeli in imeni dekadence in simbolizma se je po vsej priliki seznanjal po časnikih in revijah, kakršne so bile zlasti Jugend, Simplicissimus, Die Zeit, Neue Revue in Wiener Rundschau, prebiral jih je po dunajskih kavarnah ali dobival od svojih znancev. Zdi se, da so na Cankarjevo literarno orientacijo vplivali zlasti članki in eseji H. Bahra v Die Zeit, zbrani tudi v knjigah, tako Studien zur Kritik der Moderne (1894) in Renaissance (1897).

Med tujimi avtorji, ki so prispevali svoj delež k Cankarjevemu obzorju in nanj tudi vplivali, Pirjevec poudarja zlasti Jacobsena s tipom junaka sanjača, obsojenega na propad, Ibsena s psihično in etično problematiko osebnosti, idealizem, spiritualizem, panteizem in misticizem — Emersonov in Maeterlinckov, Dehmila z njegovimi senzualno blasfemičnimi in deloma socialnimi motivi, Hauptmanna z likom hrepenečega in malodušnega sodobnega človeka, medtem ko odklanja domnevne zveze, ki naj bi obstajale med Cankarjem in Schnitzlerjem.

Obširneje bi moral avtor monografije govoriti o Nietzscheju in njegovih pobudah na mladega, anarhičnega Cankarja, potem o Platonu kot predhodniku Emersonovega in Maeterlinckovega spiritualizma, nadalje o Dostojevskem, čigar vpliv na našega pisatelja je bil najbrž znaten, in končno o Gogolju in Ibsenu, ki sta precej posegla v strukturo Cankarjevih dram: skoraj vsak od navedenih pisateljev bi zahteval posebno študijo. Zato se mi zdi naslov knjige nekoliko preširok in bi se morda raje glasil Ivan Cankar in evropska moderna, posebno ko se avtor v naslednjih dveh delih knjige osredotočuje predvsem na dve osebnosti, Emersona in Maeterlincka.

V prvem delu knjige, ki je bolj ali manj zaključena enota, Pirjevec v sistematično razporejenih koncentričnih krogih osvetljuje takratno evropsko literaturo, posredništvo literarnega Dunaja in Cankarjevo literarno obzorje. V drugem delu, ki ga je napisal prav tako leta 1961, prehaja od literarnozgodovinske faktografije k filozofski in estetski analizi Cankarjevih del, da bi se tako dokopal do bistva njegove umetnosti. V glavnem se suče okrog Cankarjevih del, ki so nastala v zadnjih letih prejšnjega stoletja — za idejno izhodišče mu služi znameniti Epilog k Vinjetam — v obravnavo pa priteguje tudi kasnejše umetnine vse do Podob iz sanj.

Cankar je v začetku 1897 zavrgel pozitivizem in naturalizem ter se oklenil idealizma in simbolizma, kakor ju je — po Pirjevevih izvajanjih — našel zlasti pri Ralphu Waldu Emersonu in Mauriceu Maeterlincku, v Esejih prvega

(nemški prevod v reklamki) ter Zakladu ubogih in dramah drugega. Kakor pri Maeterlincku tudi pri našem pisatelju človeka obkrožajo in ogražajo skrivnostne sile, od tod v stilu raba nedoločnega zaimka ali brezosebne glagola. Ameriški in belgijski filozof govorita o identiteti posameznikove in vesoljne duše, predmeti v naravi so jima simboli naše notranjosti; tudi Cankarju je duša počelo vsega življenja in ustvarjanja, tudi v njegovi umetnosti srečujemo simbolične paralelizme (Poglavji Temeljna načela in Duša). Vzornika in Cankar zavračajo razumsko spoznavanje, resnico jim je mogoče dojeti le z intuicijo; funkcionalne posledice tega v njihovi umetnosti: pogostne modalne formulacije, npr. glagola »zdeti se«, »slutiti«, nedoločni zaimek »nekaj«; nasprotje med intuitivnimi sunki in razumskimi zavorami v dialogu, kot nosilci intuicije često nastopajo otroci; junaki se ne morejo ubraniti usodi, preokreti v njihovem življenju so neznatni; duše ljudi med seboj občujejo tudi na daljavo, duša se pogosto izraža v očeh (Poglavje Resnica in spoznanje). Emerson, Maeterlinck in Cankar pa kot spiritualisti ne nasprotujejo samo razumskemu spoznanju, ampak tudi telesnosti in spolnosti ter volji in dejanju. Tako poveljujejo izključno duhovno in popolnoma odklanjajo spolno ljubezen; prav tako zavračajo voljo in akcijo navzven, ker bi jih ovirala pri iskanju absolutnega; telesno in družbeno življenje jim je banalno in negativno, smiselno pa tiho in globoko življenje duše; življenja torej ne pojmujejo celovito, ampak razdvojeno, dualistično. Zato enostransko govorijo samo o duši, o njenih zakladih in prebujanju, pri njih se duša sramuje lastne lepote, ne ve za umazane grehe telesa, omadeževati pa jo more že sama beseda ali pogled (Poglavje Dvojno življenje). Simbolistična poezija hoče izraziti iracionalno in neizrekljivo v pesniku ter sugestivno, magično vplivati na bralca. Zato poet uvaja sinestezijo barv, zvokov in vonjav, predvsem pa v smislu spiritualistične folozofije simbol, ki ga ne razlaga in je mnogosmiseln. Posebnost modernega sloga je tudi dialog druge stopnje, ko se sredi vsakdanjega pogovora pojavijo usodni stavki in pomenljivi molki. Simbolisti pripisujejo velik pomen tudi muzikalnosti, instrumentaciji besed, ritmu in rimi; v poeziji se pojavi svobodni verz, proza se ritmizira, se skladno s čustveno vsebino ziblje v izrazitih valih in pozna celo paralelne člene (Poglavje Beseda, simbol, ritem).

Pirjevec je v drugem poglavju svoje monografije pokazal, kako so Emersonov in Maeterlinckov spiritualizem, intuicija, dualizem in simbolizem vsebinsko in izrazno vplivali na Cankarja. Pri tem je izprijal, da suvereno obvlada tedanjo abstraktno filozofijo in prefinjeno estetiko ter ju funkcionalno povezuje na konkretnih primerih. Posvetil je v prenekatere globine in odtenke Cankarjeve duševnosti in miselnosti ter odkril ustrezne stilne in ritmične značilnosti njegove umetnosti. V svojih izvajanjih, ki smo jim v prerezu sledili, je na splošno prepričljiv, še več, mnogokje resnično čudovit in nedosežen. Vendar se bralcu zoper avtorjeva izvajanja tu pa tam porajajo pomisleki: zlasti Emersonov spiritualizem je panteistično obarvan, medtem ko je Cankarju panteizem domala tuj; pojav simboličnih paralelizmov je v obravnavani dobi splošen in ga ne kaže vezati le na oba filozofa; v še večji meri velja to za dualistično pojmovanje ljubezni, ki je bilo še v polpreteklosti pri idealistično vzgojenih mladih ljudeh pogostno; pomanjkanje volje in akcije je Cankar mnogokrat občutil in prikazal kot minus v zasebnem ravnanju in družbenem boju; Cankarjevi etični občutljivosti in izostrenosti, kakor se razodeva v Skodelnici kave (1910), pač ni treba iskati pobud zunaj pisatelja. Kakor je Pirjevec s svojo razgledanostjo in prodornostjo kot komparativist v sklopu dobe opozoril na vrsto

plodnih pobud in medsebojnih sorodnosti, tako je, vsaj za bralca, premalo poudaril Cankarjevo prirojeno nagnjenje k idealističnemu življenjskemu nazarju in izviren dar za moderne izrazne postopke. Bolj ko se pri resnično veliki umetniški osebnosti oddaljujemo od njenih začetkov k zrelim delom, manj verjetno je, da bi ustvarjal pod tujimi vplivi, idejne in stilne sorodnosti postajajo vse bolj naključne in varljive. Še v nečem so izvajanja v drugem delu naše knjige pomanjkljiva: njeno izhodišče je primerjalno, osredotočuje se na Emersona in Maeterlincka; zato v zaključkih osvetljuje predvsem Cankarjevo psihično podobo in njene idealistične poteze, pri tem pa nehote pušča ob strani pisateljeve spopade z družbo in marksistične miselne prvine.

Tretji del knjige, ki je bil zaključen ob koncu 1965, nadalje prodira v bistvo Cankarjeve osebnosti ter natančneje opredeljuje postavljene teze, hkrati pa poudarja tudi razlike s sodobniki in pisateljevo originalnost, tako da ob sklepu zaživi pred nami Cankarjeva podoba bolj popolno in plastično kot v drugem delu. Cankar je iz naturalizma organsko prešel v dekadenco (Dunajski večeri), ki je naturalizem v marsičem nadaljevala, izvaja avtor monografije. Že od vsega začetka je pri pisatelju vidna težnja po subjektivizaciji in lirizaciji obravnavane snovi. Prav tako zgodaj srečujemo pri njem izrazit dualizem: umazano stvarno življenje — iluzija dobrote in pravice. Te druge pisatelj ni mogel najti v naturalističnem pozitivizmu, pač pa jo je odkril v spiritualističnem monizmu. »Bilo je torej kakor resnično odrešenje — in vse to se je zgodilo ob stiku z moderno literaturo« (355), z Emersonom, Maeterlinckom in njuno filozofijo (Poglavje Smisel temeljnih načel). Po Cankarjevem gledanju, ki je nasprotno gledanju obeh tujih mislecev, individualni duh, hrepenenje zmeraj podlega materiji, zlu, vsakdanji resničnosti; Cankarjeva osebnost torej niha med spiritualističnim monizmom in tragičnim dualizmom, v njegovi umetnosti pa se simbolizem prepleta z dekadenco, realizmom in naturalizmom. V izkustvenem življenju so Cankarja k pesimističnemu dualizmu usmerjali bohemstvo, spor z okolico in družbena protislovja, k optimističnemu spiritualizmu pa ljubezen do Anice Lušinove ter zlasti prisega, dana umirajoči materi, da bo skrbel za domače (Poglavje Med dvema načeloma). »Cankarjev odnos do metafizičnih kategorij tedaj očitno ni bil metafizične, filozofske narave, pač pa etično moralnega značaja« (596). Njegov simbolizem ima bolj konkretno vsebino kakor zahodnoevropski, pisatelj je spiritualizem neredko ironiziral in zavračal, kasneje pa se k njemu povrnil. Toda medtem ko je dunajska moderna od povečevanja hrepenenja prešla k povečevanju dejanja, ki dualizem med umetnikom in svetom ukinja, je Cankar ostal pri hrepenenju, torej pri tujstvu ali alienaciji do sveta in življenja. Eden izmed živcev njegove umetnosti pa je problem »zvestobe in izdajstva« do matere, ki ji je ob smrtni postelji obljubil, da bo poskrbel za domačijo, a te prisege ni izpolnil (Poglavje Tujec in njegova zvestoba). Avtorju knjige ni šlo za kopičenje primerjalnega gradiva, ampak za njega preseganje, za približanje samemu bistvu Cankarjeve umetnosti. Njeno bistvo in originalnost pa je po Pirjevcu ravno v alienaciji, in kjer pisatelj alienacijo premaguje, premaguje tudi tradicionalno metafiziko (Sklep).

Tudi tretjemu delu monografije je treba dodati nekaj kritičnih pripomb. Očitno gre zgolj za lapsus, če avtor Župančičeve verze na str. 454 pripisuje Dumi in ne Jerali, kamor sodijo. Teže pa si predstavljam, da stik z literaturo — v našem primeru Cankarjev z Emersonom in Maeterlinckom — najsi bi bil še tako pristen, lahko za koga pomeni kar »resnično odrešenje« (355). Sodim, da mora

iti predvsem za nazorsko dispozicijo v človeku samem, pri Cankarju konkretno za nagnjenje k idealizmu, ki pa je bil, zlasti v rožniških letih, bliže evangelijskemu krščanstvu kakor panteizmu. Osrednji problemi pisateljeve osebnosti, kakor so konflikt med hrepenenjem in stvarnostjo, tujec umetnik in tujec v življenju, brezmočnost in pasivnost v zasebnem življenju, občutek krivde do matere, dosedanjemu cankaroslovju niso bili neznani. Pirjevec jih je sistematično pregledal in zajel z zornega kota enotne filozofske misli ter zanje, v težnji po »aktualizaciji Ivana Cankarja« (454), našel skupno eksistencialistično oznako »alienacija«. Moram pa priznati, da mi npr. Cankarjeva pojmovna trojica Mati-Domovina-Bog v svoji prvotni neposrednosti tudi poslej pove mnogo več kot v sodobno govorico prevedene dvojčice Mati-Domačija-Bit. Tudi je motiv novele Ob smrtni postelji (1898) precej osamljen, vsekakor pa brez ožje zveze s problematiko Podob iz sanj (1915—1917), da bi smeli »domovino« zamenjati z »domačijo«. Sicer pa sploh ne vidim razloga, zakaj bi morali Ivana Cankarja, ki je vendarle sam po sebi dovolj živ, sodoben in upoštevan pisatelj, aktualizirati s pomočjo zadnje filozofske terminologije. (O alienaciji pri Cankarju avtor monografije govori tudi v uvodni študiji k slovenskemu prevodu Sartrovega Gnusa.³) Nazadnje naj ob oceni tretjega dela ponovim že izrečeno misel: čeprav je avtor v monografijo zajel malone vse zamotane dušeslovne probleme Cankarjeve umetnosti, je spričo izhodišča v veliki meri ostala ob strani njegova družbenokritična umetnost, za katero pa seveda na splošno ne moremo trditi, da bi bila od sveta in življenja alienirana.

Kljub naznačenim pomanjkljivostim pa monografija v drugem in tretjem delu vsebuje vrsto globokoumnih filozofskih dognanj in tenkočutnih estetskih analiz ter predstavlja resen in dragocen poskus, dokopati se do zadnjega bistva Cankarjeve človeške in umetniške osebnosti. Prvi del pa pomeni izčrpen, zanesljiv in dokončen pregled čez evropsko moderno literaturo, posredniško vlogo tedanjega Dunaja in Cankarjevo literarno obzorje. Posebno kvaliteto predstavlja Pirjevčeva izvirna znanstvena metoda, ki od primerjalnega gradiva prehaja k virom same osebnosti, čeprav je v našem primeru šla mimo dela te osebnosti. Druga odlika Pirjevčevega obravnavanja pa je za našo literarnozgodovinsko prakso izredna, filozofsko poglobljena in estetsko prefinjena interpretacija, daš se z vsemi njenimi tezami ne moremo strinjati. Očitno je, da bo avtor monografije s svojimi postopki in izsledki izdatno pripomogel k boljšemu in kompleksnemu razumevanju Ivana Cankarja, njegovega časa, samosvoje osebnosti in enkratne umetnosti.

Opombe na koncu monografije med drugim navajajo obilno literaturo, ki se je doslej po svetu nabrala o dekadenci in simbolizmu ter pripadajočih avtorjih, poleg tiskanih knjig in študij najdemo v njej celo disertacije v tipkopisu. Knjiga je razkošno opremljena z ilustracijami, ki ponazarjajo podobe tujih avtorjev, naslovne strani revij, uprizoritev dramskih del, takratni Dunaj in Cankarjeve rokopise. Večino obojega, virov in slik, je avtor monografije mogel dobiti le v tujini, po dunajskih in pariških bibliotekah, kjer mu je bilo omogočeno temeljito znanstveno raziskovanje. V knjigi pogrešam kazalo osebnih imen in povzetek v tujem jeziku, oboje se mi v tako pomembnem delu komparativne narave zdi nujno potrebno.

Joža Mahnič

³ Jean-Paul Sartre: Gnus. CZ 1964. Zbirka Sto romanov, 9.